

Радоје ПАЈОВИЋ

АКТИВНОСТ НАРОДНОГ ФРОНТА У ЦРНОЈ ГОРИ 1935—1936

Појаву Народног фронта условила је офанзива фашизма и његова агресивност, која је дошла до изражаја нарочито после велике економске кризе (1929—1933). Народни фронт је постао покрет свјетских размјера, али је у свакој земљи имао своје специфичности. Његову главну полуку претстављала је радничка класа и сви напредни елементи, против којих је оштрица фашизма била у првом реду уперена. Народни фронт је форсирала Коминтерна, а њен Седми конгрес дао му је посебно обиљежје и смјернице.

Комунистичка партија Југославије, пошто је донекле консолидовала своје редове после завођења шестојануарске диктатуре, настојала је да каналише борбу широких народних маса и да њихов покрет повеже са покретом Удружене опозиције у један заједнички фронт против фронта диктатуре. Она је преко многобројних летака и прогласа упозоравала на опасност која пријети народима Југославије од фашизације земље и наглашавала је потребу једног таквог фронта. Потреба његовог стварања истицана је на партиским састанцима и конференцијама, народним зборовима и у свакој згодној прилици. На састанку Пленума ЦК КПЈ од јуна 1935 истакнуто је да је главни задатак комуниста да уједине све антифашистичке снаге у борби против фашизма. Стварање и јачање антифашистичког народног фронта — каже се у резолуцији Пленума — је главни пут којим радничка класа, сељаштво и потлачени народи могу доћи до побједе.¹ После Седмог конгреса Коминтерне, Политбиро ЦК КПЈ предузима конкретне мјере у раду на стварању и јачању Народног фронта. Он је предложио платформу Народног фронта и позвао све опозиционе странке и организације

¹ Поуке из избора и даље задаће КПЈ, Историјски архив КПЈ, том II, Београд 1949, 258.

на сарадњу, нагласивши такође да и они израде платформу захтјева и да заједнички утврде задатке Фронта народне слободе, како је тада Народни фронт називан. Политбиро је предложио три основна задатка, који би требало да уђу у платформу. Ти задаци су: 1) уништење шестојануарског режима, 2) равноправност међу свим народима Југославије и 3) ослобођење свих економски слабијих од терета кризе.² Ови задаци су детаљно разрађени и прецизирани. Све ове задатке требало је ријешити кроз борбу у Народном фронту.

Вођства опозиционих странака (Удружене опозиције из Београда и Сељачко-демократске коалиције из Загреба) нијесу се одазвала позиву Комунистичке партије. Она су смаграла да им пријети већа опасност од комунистичког покрета, који се од 1935 почиње све више повезивати с народним масама и разним масовним организацијама, него од диктаторског режима и фашизма. Осим тога, вође и једног и другог дијела опозиције избјегавале су сарадњу са комунистима и због тога што су се плашиле да ће одговарати пред полицијом због такве сарадње. Поједине вође Удружене опозиције настојале су свим средствима да онемогуће сарадњу са комунистима и оним људима који су са симпатијама пратили акцију око стварања Народног фронта. Они су онемогућавали љевичаре из опозиционих странака на разне начине, па су настојали и да их дискредитују пред полицијом.³ Тако је покушај КПЈ да створи Народни фронт акцијом одозго завршен без резултата.

У току 1935 Комунистичка партија је, у циљу што успјешнијег рада у Народном фронту, повела акцију за стварање што чвршћег јединства радничке класе. У том циљу је покушала да створи Јединствену радничку партију Југославије (ЈРПЈ), која би послужила као база за стварање Народног фронта. Иницијативни одбор ЈРПЈ упутио је проглас свим радничким, синдикалним, спортским и културним организацијама и друштвима и свим радничким функционерима, без обзира на националну, вјерску и партиску припадност, у коме износи начела борбе у Народном фронту, позивајући их да се придруже тој акцији.⁴ Међутим, до стварања ЈРПЈ није дошло, јер су социјалисти Живка Топаловића одбили сарадњу и истовремено формирали „јединствену“ партију под именом Социјалистичка заједница радног народа, коју је одобрио министар унутрашњих послова Антон Корошец.⁵

² Одлука Политбироа ЦК КПЈ о задаћама КПЈ после Седмог конгреса Коминтерне, ц. д. 368—369.

³ Др Иван Рибар, Политички записи II, Београд 1949, 76

⁴ Историски архив ЦК Савеза комуниста Црне Горе (даље Архив ЦК), I, 3—3 (35).

⁵ Историски архив КПЈ, том II, 485 (напомена редакције).

Иако су претставници Удружене опозиције, као и социјалисти Ж. Топаловића, одбили позив КПЈ, комунисти су наставили активност у Народном фронту.

У току октобра 1935 партиске организације су почеле да добијају материјал са Седмог конгреса Коминтерне. Међу тим материјалом налазили су се реферати Димитрова,⁶ Ерколија (Тољати) и Мануилског,⁷ у којима је разрађена политичка ситуација у свијету и указано на опасност од фашизма. Са тим материјалом упознавани су не само комунисти него и други напредни људи који су са симпатијама гледали на Народни фронт.

Свака акција коју је КПЈ предузимала у Народном фронту нашла је свога одраза у Црној Гори.

Црна Гора је, почев од стварања заједничке југословенске државе 1918, па до њене капитулације 1941, имала посебан положај и у економском и у политичком погледу. У привредном погледу она је била далеко најзаосталија покрајина. Илустрације ради навешћемо само неколико података. За вријеме рата разорена и опустошена земља захтијевала је обнову и изградњу макар оних привредних објеката које је непријатељ уништио. Међутим, послје рата њеној привреди није се поклањала пажња. Улагања у њену привреду била су ништавна. Она није добила чак ни ратне репарације које су јој биле додијелене као земљи учесници у Првом свјетском рату, него су биле унијете у општедржавни буџет, а сасвим мали дио доспио је у Црну Гору. Све што је дато из државног буџета за обнову и изградњу црногорске привреде, у периоду 1919—1939, претстављало је мању вриједност од репарација које су јој припадале.⁸ Тако је Црна Гора у погледу инвестираног капитала на хиљаду становника заостајала за индустриски најразвијенијом покрајином, Словенијом 22, пута, за Хрватском 14,5 а за Македонијом преко 3 пута.⁹ Исто тако је мало учињено на побољшању саобра-

⁶ Реферат Георги Димитрова о Народном фронту, одржан на Седмом конгресу Коминтерне, растуран је у нашој земљи октобра 1935 под конспиративним насловом Ускршња писаница, чаробна дјечја игра у три слике с пјевањем (Државни архив НР Црне Горе, Цетиње (даље ДАЦ), Архив Окружног суда КЗП 17) 1938.

⁷ Реферати Ерколија и Минуилског растуран су такође под конспиративним насловима.

⁸ Глас Црне Горе, бр. 3, Подгорица 15 XII 1939, чланак Економски положај Црне Горе.

⁹ Спасоје Меденица, Индустрија Црне Горе између два рата, Историјски записи, књ. XV, број 1, 1959, 82.

ћајних прилика у Црној Гори, које су кочиле развитак индустрије и осталих привредних грана. За вријеме од преко 20 година, колико је постојала стара југословенска држава, у Црној Гори је изграђено свега 71 километар жељезничке пруге (Билећа—Никшић).

Посебан положај Црне Горе у политичком погледу састојао се у томе што Црногорцима режим није признавао национална права. Црна Гора је била увијек под притиском полициског режима. Црногорско становништво било је изложено најбруталнијем терору, у почетку од војних казних експедиција, а касније од жандармериских и полициских патрола. За вријеме монархофашистичке диктатуре терор над црногорским становништвом је још више појачан. Црногорски комунисти — радници, сељаци, студенти и други интелектуалци — пунили су југословенске затворе и концентрационе логоре, гдје су били мучени и понижавани. У безброј случајева власти су против голоруког црногорског становништва, које је пружало отпор насиљу и безакоњу, употребљавале оружје, не устручавајући се да пролију невину народну крв. Нарочито се Стојадиновићев режим показао суров, када је у Црној Гори неколико пута дошло до крвопролића (Сеоца у Црмници, Белведер, Подгорица, Даниловград и др.). У таквим приликама Комунистичка партија је окупљала масе и организовано их супротстављала полициском терору. Такав рад комуниста у Црној Гори дао је повода А. Корошецу, тадашњем министру унутрашњих послова, да изјави да „против болшевичке идеологије, а која је у Црној Гори јака, националистичка идеологија као лијек није ефикасна. Комунисте треба не само судити и затварати већ и депортирати, изолирајући их у логорима на једном усамљеном мјесту, без ваљана саобраћаја, на примјер на неком ненасељеном отоку“.¹⁰ Такав поступак од стране власти према црногорском народу условио је да су широке народне масе слиједиле сваки покрет који је водила Комунистичка партија за побољшање њиховог положаја, а против централизма и фашизације земље, која је тридесет петих година почела све више да захвата Југославију. Исто тако оне су слиједиле покрет КПЈ за националну равноправност и одмах су прихватиле политику Народног фронта коју је КПЈ почела да спроводи у цијелој земљи.

Шестојануарска диктатура задала је тежак ударац Комунистичкој партији и радничком покрету уопште у цијелој земљи. Комунистичка партија у Црној Гори почиње да обнавља своје организације крајем 1931 и у првој половини 1932. Новостворени Покрајински комитет успијева да оформи комунистичке организације у многим мјестима. У мају 1932 Партија је успје-

¹⁰ Др И. Рибар, Политички записи 3, 102.

ла да организује масовне демонстрације на Цетињу и у Никшићу, на којима су се чуле пароле против диктатуре. Те године долази до оживљавања рада и међу омладином. Нарочито значајан фактор у раду на стварању нових партиских организација, затим у раду на међусобном зближавању, повезивању и политичком уздизању омладине, били су студенти, који су те године били протјерани са универзитета због политичке активности. По доласку у Црну Гору они су наставили рад. Они формирају своја удружења, сарађују у напредним часописима *На крчидби*, *Развршју*, *Ваљцима*, *Граниту*, у којима пропагирају марксистичке теоретске и идеолошке ставове и на тај начин утичу на литерарно стварање у Црној Гори у то доба. Имали су такође несумњивих заслуга и за организовање демонстрација у Никшићу и Цетињу.¹¹ У току 1933 и 1934, формирањем мјесних и окружних комитета, Партија у Црној Гори се организационо сређује. Она посвећује пуну пажњу раду у масама. На основу партиских директива комунисти у Црној Гори посвећују пуну пажњу раду у синдикатима. Отада комунисти улазе у УРСС-ове синдикате, обнављају старе и формирају нове синдикалне организације, у којима имају потпуно свој утицај. Комунисти све више узимају учешћа у разним друштвеним и спортским организацијама, у које преносе свој утицај. Комунисти праве велики продор и на село и то им је, с обзиром на структуру црногорског становништва, био најшири терен рада. Нарочито је био запажен и успјешан рад међу сеоском омладином, поготову по селима која су била ближа градовима, са којима су комунисти имали сталан контакт. Тежиште рада партиских организација по селима било је вођење економских борби сељака. Те борбе су биле различите: борбе против кулука и пореза, затим локалне економске борбе као што је борба за риболове (нарочито на Скадарском Језеру), борба за слободну садњу и откуп дувана, за слободну испашу и горосјечу.¹²

У тим честим акцијама и повезивању с масама Комунистичка партија у Црној Гори постала је вођа црногорских радних маса у борби за националну равноправност. Комунистичка партија је почев од 1933, придржавајући се упутстава општих партиских директива, поклонила озбиљну пажњу националном

¹¹ Бан Зетске бановине, у извјештају министру унутрашњих послова Милану Сршкићу, тврди да су „узроци ових нереда“ били студенти и да су они отпочели поменуте демонстрације (Државни архив ФНРЈ, Београд, (даље ДА ФНРЈ), фонд М. Стојадиновића, Краљевска банска управа Зетске бановине, Цетиње, кабинет, строго пов., Цетиње 28 V 1932).

¹² Извјештај Зембиљу о стању и раду Партије на подручју ПК КПЈ за Црну Гору и Приморје, од 2 XI 1935, ДА ФНРЈ, фонд М. Стојадиновића. Извјештај је објавио и прокоментарисао Димо Вујовић (Историски записи, књ. XV, 1959, 235—251).

питању.¹³ Од тога времена Комунистичка партија је, преко прогласа и летака које је издавала, увијек истицала националне пароле: национално ослобођење Црне Горе, самоопредјељење до отцјепљења, радничко-сељачка република Црна Гора и др.¹⁴ Те пароле су вршиле снажан утицај на масе националних незадовољника-федералиста. Ради што успјешнијег рада у националном питању, комунисти су се повезивали са федералистима и са њима иступали заједнички у многим акцијама. Због таквих парола федералистичке масе су се приближиле Комунистичкој партији и многи федералисти су говорили да су им комунисти ближи него њихово вођство.¹⁵ Таквим иступима комунисти су задобили велике симпатије код угњетених маса у Црној Гори, јер је Комунистичка партија у својим паролама истицала да под заставу националног ослобођења треба да се сврставају не само „зеленаши“ него и „бјелашки“.¹⁶ Велики број Црногораца који су 1918 били за онакво уједињење увидио је да је био преварен и окупао се око парола Комунистичке партије, са изузетком оних који су већ били корумпирани.

Таквим радом Комунистичка партија је у Црној Гори припремила терен за велике акције у Народном фронту, на чијем стварању почиње да ради у току 1935. Пленум Покрајинског комитета Комунистичке партије за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију, који је одржан у току љета 1935, одлучио је да се појача рад на организационој изградњи и повезивању с масама, да се по градовима окупи радништво у синдикате и да се синдикати претворе у органе класне борбе по тактици јединственог фронта пролетаријата и да се изради платформа радничких захтјева на основу које треба увлачити раднике у борбу и стварати јединствени фронт одоздо; да се појача рад на селу нарочито у погледу организовања сељачких борби за економске захтјеве: против кулука, пореза, за слободну садњу и откуп дувана, тражење помоћи за сиромашне сељаке; да се приступи организовању национално-револуционарног покрета који би обухватио некомунисте, националне незадовољнике и све оне који хоће да се боре против србијанске диктатуре, а за слободу и самосталну црногорску народну републику, и да се изради платформа за организовање и рад на овом питању (платформа израђена почетком 1938); да се у духу директива Централног комитета одмах прионе на рад за стварање Народног антифашистичког фронта, „наше најближе и најважније задаће“ (подвукао Р. П.)¹⁷

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Архив ЦК, докуменат бр. 5215, I 1—4/40, Окружница ПК бр. 3.

Раду на стварању Народног фронта у Црној Гори претходило је неколико успјешних акција КПЈ, које су биле врло значајне за њен даљи рад. У току зиме 1934/35 вођене су неке економске акције, које су имале и политички карактер. То су биле масовне акције сељака у Ријечкој и Црмничкој Нахији против егзекутора и кулука.¹⁸ Исто тако је била значајна акција у вези са риболовом на Скадарском Језеру. Том приликом су комунисти истакли паролу „риболови ловцима“ и организовано повели сељачке масе, које су збациле стару управу, састављену од разних корупционаша, и изабрали нову од ловаца из народа. У извођењу ове акције дошло је до сукоба са жандармима, а било је и покушаја отимања мрежа од старих управитеља. Али та интервенција, као и касније интервенција бана, остала је без успјеха.¹⁹ У току исте зиме изведене су акције — походи незапослених у Подгорици, Никшићу и Цетињу.²⁰

У том периоду најзначајнија политичка акција КПЈ у Црној Гори свакако су демонстрације од 18 II 1935, познате под именом Фебруарске, а изведене поводом убиства Мирка Срзентића у Београду 1 фебруара и хапшења и интернирања црногорских студената. Најуспјешније демонстрације изведене су на Цетињу, гдје су демонстранти водили уличну борбу са полицијом и жандармеријом неколико часова. У тим демонстрацијама било је повријеђених и на једној и на другој страни. Демонстрације су завршене тек пошто се умијешала војска, која је била позвана од стране полиције и жандармерије. Исто тако успјешне демонстрације изведене су у Подгорици. Том приликом демонстранти су убили једног трговца (Мила Стијовића) када је покушао да омете говорника. Демонстрације су такође изведене у Улцињу и другим мјестима. Ове демонстрације, иако изведене под врло тешким условима, биле су добро припремљене и на њима је учествовало неколико хиљада демонстраната. Успјех демонстрација је био велики и претстављао је прекретницу у даљем раду Комунистичке партије у Црној Гори. Послије ових демонстрација Партија је још смјелије иступала у масама.

У манифестацијама и демонстрацијама које су изведене уочи петомажских избора 1935 године, дошло је такође до изражаја антифашистичко расположење народних маса. Најуспјешније предизборне манифестације изведене су у Никшићу и Вирпазару, на којима су преовладавале антифашистичке и комунистичке паролe.²¹

¹⁸ Извјештај Зембиљу.

¹⁹ Исто, Јанко Лопичић, Борба КП за Цеклинске риболове, Историјски записи, књ. XV, 226—234.

²⁰ Извјештај Зембиљу.

²¹ Исто.

Успјешне демонстрације изведене су такође и приликом прославе Дана мира — 1 августа 1935 године. Тога дана увече изведене су успјешне радничке демонстрације у Подгорици, на којима је учествовало око 200 радника. Сјутрадан, 2 августа, осванула је црвена застава на Маркони стубу, високом око 100 метара, коју је полиција успјела да скине тек после подне.²²

Другог августа изведене су успјешне антифашистичке демонстрације на Шишком Језеру (на планини Бјеласици), затим на Комовима, Јеловици и другим мјестима.²³ Нарочито је био запажен традиционални планински скуп код Шишког Језера, гдје је учествовало око 2.000 људи из Колашинског, Бјелополског и Иванградског среза. На скупу су пјеване партиске и патриотске пјесме, а такође су се чуле пароле против полиције, против власти, главњача и мучења студената. Група жандарма је покушала да спречи демонстрације, али у томе није успјела.²⁴

Почетком августа у Цетињу је одржан раднички збор, на коме је учествовало око 200 радника. На збору је одржан оштар говор против рата и фашизма.²⁵

Овакво антирежимско и антифашистичко расположење црногорских народних маса имало је великог значаја за даљи успјешан рад КПЈ на стварању Народног фронта.

Рад Комунистичке партије на стварању Народног фронта у Црној Гори имао је својих специфичности. Поред тешкоћа које су пратиле рад на стварању Народног фронта у другим крајевима земље, Партија је у Црној Гори имала великих тешкоћа на обједињавању појединих опозиционих партија у Народном фронту. У Црној Гори није постојало самосталних грађанских странака изузев Црногорске федералистичке странке, али су постојале филијале неких српских странака: Демократске, Радикалне и Земљорадничке. Завођењем шестојануарске диктатуре престала је свака активност ових странака, међу којима и Федералистичке, која је претендовала да постане носилац црногорског националног покрета. Након завођења шестојануарске диктатуре, „тај покрет се је разбио и претстављао је разбијену војску чије су вође дезертирале у наручје пензија, бенефиција и тихе ликвидације“.²⁶ Тек са стварањем опозиционог покрета 1935, ове странке постепено обнављају своје организације и поку-

²² Зета, Подгорица, бр. 29, од 4 VIII 1935.

²³ Архив ЦК, V 2а—13 (36), Министарство унутрашњих послова, Одјељење за државну заштиту, пов. бр. 11977 од 18 III 1936 — Управи полиције Цетиње (извјештај о стању комунистичке акције у 1935).

²⁴ Податак из књиге Љуба Анђелића, Колашин у НОБ, рукопис припремљен за штампу.

²⁵ Извјештај Зембиљу. Слободна мисао, бр. 27, Никшић, 25 VIII 1935.

²⁶ Извјештај Зембиљу.

шавају да се што боље пласирају међу црногорским народом. Комунистичка партија је настојала да те странке повеже у један широки народни фронт за борбу против домаће реакције и против даље фашизације земље. Међутим, нетрпељивост двију струја: „бјелаша“, који су били заступљени у Демократској, Радикалној и Земљорадничкој странци, и „зеленаша“, који су претстављали Федералистичку странку, умногоме је онемогућавала тај покрет. Акцију Комунистичке партије на стварању Народног фронта федералисти су настојали да онемогуће. Послије петوماјских избора федералистичке вође су покушавале да се рехабилитују међу масама и да парирају рад Комунистичке партије. Зато су они почели да се окупљају и да обнављају своје организације. Комунисти су у току љета понудили њиховом вођству сарадњу на стварању Народног фронта, тражећи да се она оствари путем заједничких јавних иступа и зборова. Партија је са њима ипак успоставила неке везе и ови су начелно одобравали идеје Народног фронта, али је та сарадња престала доласком С. Дрљевића. Он је са њима одржао конференцију и обновио Федералистичку странку, основавши неколико њених одбора. Дрљевић је при томе повео контраагитацију против комуниста служећи се разним триковима и подвалама. Због тога је Комунистичка партија морала да уложи много труда да оствари сарадњу са федералистичким масама и да им објасни политику њихових вођа.

¹ Рад Комунистичке партије у Црној Гори на стварању Народног фронта добио је шире размјере послије великог опозиционог збора који је одржан у Никшићу 5 VIII 1935. На овом збору учествовали су: комунисти и званични претставници опозиционих странака са својим присталицама, земљорадници, демократи, радикали групе Аце Станојевића и републиканци. Од Покрајинског комитета био је задужен Саво Брковић да преговара са вођством федералиста о њиховом учешћу на збору, али је Саво Вулетић узиме званичног вођства Федералистичке странке одбио да присуствује збору, због учешћа осталих „уједињених партија. И поред одбијања званичног вођства федералиста, ипак је један дио федералистичких маса присуствовао збору, на коме је узело учешћа око 4.000 људи. На збору су говорили комунисти Бранко Драшковић и Љубо Вушовић, а узиме опозиционих странака Јован Ђетковић и др.²⁷ На збору је истакнуто да се Црногорци не могу више дијелити на „бјелаше“ и „зеленаше“, него да сви морају бити „једно и заједно“, јер то захтијева и економска и политичка ситуација. На збору су осуђени дотадашњи режими који су водећи ненародну политику довели народ до ивице пропасти, којом приликом су владајуће странке у времену од 15 година показале своју неспособност, злу

²⁷ Према сјећању Сава Брковића и др Ника С. Мартиновића.

вољу, себичност и штетност по народ и његове интересе.²⁸ На збору је тражено: пуна слобода политичке акције за све друштвене редове, покрете и партије; пуна слобода штампе, збора и удруживања; затим нови изборни закон са општим, непосредним и тајним правом гласа за оба пола; да се укину сви политички реакционарни закони, у првом реду Закон о заштити државе; да се распусти постојећи парламент и да се што прије распишу слободни избори за Народну скупштину. Даље је тражено да се образује нова влада која ће бити састављена од пријатеља грађанских слобода, да се успоставе дипломатски и трговински односи са Совјетским Савезом као и склапање савеза са њим. На крају збора прочитана је резолуција у коју су ушле све одлуке збора.²⁹ У извјештају Покрајинског комитета од 2 XI 1935 о опозиционом збору у Никшићу пише: „На збору смо пактирвали са земљорадницима (на овом збору земљорадници су били најбројнији — Р. П.) и у нашим говорима бацили у засјенак земљорадничке демагоге, а затим дали преко наших парола тон и правац расположењу маса. Парирајући тежњу земљорадничких вођа да збор буде манифестација њихове странке, ми смо га оштрим иступом окренули у правцу остваривања Народног фронта.“³⁰

Послије никшићког збора одржани су успјешни зборови на народнофронтовској линији и у другим крајевима Црне Горе. На студентској приредби одржаној 11 VIII 1935 у Колашину дошло је до антифашистичких демонстрација, на којима се клицало Партији и Совјетском Савезу. Полиција је интервенисала и похапсила један број учесника. Сјутрадан, када се у граду сазнало за хапшење студената, велики број грађана је протествовао против таквог поступка полиције и солидарисао се са студентима.³¹ Четири дана касније (15 VIII 1935), Удружење студената из Подгорице приредило је слично вече у сали Општинског дома у Никшићу.³² Деветнаестог августа одржан је велики народни сабор под Дурмитором, на коме су говорили сазивачи никшићког збора, којом приликом су објаснили окупљеном народу резолуцију донесену у Никшићу.³³

Од зборова који су одржани у току 1935 истиче се по свом значају збор опозиције на Вирпазару одржан 23 августа. На збору су учествовали комунисти, федералисти, демократи и др. Учесници су на збор дошли са црногорским ратним заставама на којима је било исписано: „Сви у Црногорски народни фронт слободе“. На збору су говорили у име опозиције: демократски

²⁸ Слободна мисао, бр. 27 од 25 VIII 1935.

²⁹ Исто.

³⁰ Извјештај Зембиљу.

Податак Љуба Анђелића.

³¹ Слободна мисао, бр. 30 од 8 IX 1935.

³² Исто, бр. 27 од 25 VIII 1935.

кандидат на листи др Мачека и сазивач збора Никола Ђоновић и комуниста Светозар Вукмановић.³⁴ Говорници су истакли потребу стварања Народног фронта слободе. Вукмановић је нагласио да је Црногорски народни фронт слободе дио општег опозиционог покрета у нашој земљи који се бори за увођење демократских слобода, а не неки сепаратистички покрет како су га политички извјештаји претстављали и како је касније, на суђењу, оптужница теретила Вукмановића. За вријеме одржавања збора учесницима је дијељен летак ОК КПЈ упућен Црмничанима, у коме се позивају радни Црмничани да ступе у заједничку борбу против буржоазије. На збору је прочитана резолуција од 19 тачака, коју је збор једногласно одобрио. У резолуцији је тражено: општа и потпуна амнестија за све политичке кривце; укидање Закона о заштити државе; потпуна слобода штампе, збора и удруживања; неодложно распуштање постојеће Народне скупштине и расписивање нових избора за уставотворну скупштину на темељу општег, тајног и једнаког права гласа; самоуправе градских и сеоских општина; увођење 40-сатне радне недјеље и повећање радних надница; хитно спровођење осигурања радника, поништење дугова, снижење пореза и укидање кулука. У резолуцији се такође захтијева стална политика за мир, борба против рата и шуровања са Хитлеровим агентима; неодложно успостављање односа и савеза са Совјетским Савезом; ослобођење од пореза свих сиромашних породица због суше; хитно грађење јадранске пруге (почев од Бара и Подгорице, како би се запослило радно становништво ових крајева); хитно продужење радова на путу Вирпазар — Острог и регулисање Скадарског Језера; укидање монопола; укидање жандармериских станица по селима; образовање народне владе у коју ће ући претставници Црне Горе и од које ће претставници Црногорског народног фронта слободе тражити испуњавање ових захтјева; да се народни посланици послије тога врате у Црну Гору и положи рачун о свом раду; да се ђаци искључени из Подгоричке гимназије поврате на редовно школовање и др.³⁵ Послије прочитане резолуције Ђоновић је предложио да се на збору изабере Срески одбор Црногорског народног фронта слободе (за Црмницу), у који би требало да уђе по један човјек из сваког села, што су присутни одушевљено прихватили.³⁶ То је био први одбор Народног фронта у Црној Гори.

У августу је у Бару одржан успјешан збор Удружене опозиције који је такође имао народнофронтовски карактер. На збору је говорио комуниста Бошко Стругар. Говорници су истакли опасност која пријети од фашизма, о путевима за уређење унутрашњег поретка, о изборним законима и др. За вријеме одр-

³⁴ ДАЦ, Архив цетињског Окружног суда КЗП 174/1935.

³⁵ Исто (полицијски препис).

³⁶ Исто. Извјештај Зембиљу.

жавања збора појавио се Светислав Хођера,³⁷ али му учесници збора нијесу дозволили ни да изађе из аутомобила.³⁸

Сличан збор одржан је под Капом Лимском у Црмници, на коме је било око 500 учесника, већином омладине. На овом збору је такође указано на опасност од фашизма и на потребу стварања Народног фронта. На збору је говорио Владимир Поповић.³⁹

Двадесет петог августа 1935 године одржан је у Никшићу раднички састанак коме је присуствовао велики број радника свих струка. На састанку је референт за синдикално организовање саопштио да је у цијелој земљи покренута акција за стварање јединствене радничке партије и Народног фронта слободе и предложио да се и никшићко радништво придружи овој акцији, што су присутни прихватили једногласно.⁴⁰

Било је предвиђено да се одржи један централни збор црногорске опозиције у Подгорици, па су у том правцу дуже времена вођене припреме. Почетком октобра одржана је у Подгорици конференција којој су присуствовали претставници комуниста, земљорадника, федералиста и демократа.⁴¹ Циљ конференције је био остваривање заједничке сарадње и стварање јединственог опозиционог фронта — Фронта народне слободе. На конференцији је требало да се донесе одлука о сазивању збора у Подгорици, који би се назвао „Општи опозициони збор народа Црне Горе“ Циљ конференције био је такође да се на њој направи споразум са свим опозиционим странкама о питању заједничке акције путем зборова и штампе. Међутим, покушај је пропао. Преговори су се разбили на захтјеву који су поставили федералисти да се као прва тачка прихвати захтјев за федеративно уређење Југославије. Демократи, вјерни идеологији

³⁷ Хођера је био шеф фашистичке организације „Југословенска народна странка“, формиране 1932, која је била уперена против национално-ослободилачких покрета и националне равноправности наших народа. Хођерине присталице називане су „борбашима“.

³⁸ Слободна мисао, бр. 27 од 25 VIII 1935.

³⁹ Изјава Марка Вулетића у Варпазару на састанку преживјелих учесника који је одржан у времену од 21 до 28 XI 1937. Вулетић мисли да је овај састанак одржан у јесен 1936, али се пребацио. Збор је одржан годину дана раније, тј. у јесен 1935, када су одржани и остали народнофронтовски зборови, и отада почиње рад на стварању Народног фронта. Архив ЦК, VIII, 1 г—7, Владимир Поповић је данас члан Савезног извршног вијећа.

⁴⁰ Слободна мисао, бр. 29 од 1 IX 1935.

⁴¹ Конференцији су присуствовали: уиме комуниста: Бошко Радановић, Лазар Ђуровић и Гојко Гарчевић; уиме федералиста: Душан Вучинић, адвокат, Саво Вулетић и др.; уиме земљорадника: Марко Савићевић, Ристо Вујачић, Јефто Павић и Василије Дракић и уиме Демократске странке: др Никола Шкерковић, др Јово Сућић, Јако Лаиновић, трговац, и Лука Велимировић, трговац. (ДА ФНРЈ, фонд М. Стојадиновића, материјал о дубровачкој провали).

своје странке и слиједећи примјер њеног Главног одбора у Београду, одлучно су одбили тај захтјев федералиста. Комунисти и земљорадници су покушали да утичу и на једне и на друге да ублаже своје захтјеве, али су ови били упорни, те се тако конференција завршила без икаквог резултата и до одржавања збора није дошло.

Нешто касније преговори су настављени на Цетињу. У њима су узели учешћа комунисти, демократи и федералисти.⁴² Ни овом приликом федералисти се нијесу сложили са предложеним захтјевима, па су комунисти и демократи наставили преговоре и склопили споразум за одржавање збора. На конференцији је донесена резолуција у којој се тражи: ликвидација установа шестојануарског режима; избори за Народну скупштину на основу општег, једнаког, непосредног и тајног права гласа; слобода штампе, збора, договора и политичког удруживања; економско и културно подизање народа; јавни радови у Црној Гори; признавање Совјетске Русије; завођење демократског и парламентарног режима; избори у установама радничког осигурања; осмочасовно радно вријеме за радништво и борба против фашизма. Одлучено је да се збор одржи у Цетињу 20 октобра.⁴³ Неки учесници конференције поднијели су 16 октобра, у име Удружене опозиције, молбу Управи полиције на Цетињу у којој се тражи дозвола за одржавање јавног збора Удружене опозиције у Цетињу за договорени датум.

Властима је овај нови покрет који су предводили комунисти задао много брига па су почели на разне начине да га сузбијају. Један од начина био је и забрана зборова и јавних манифестација. Тако је Управа полиције у Цетињу забранила најављени збор, с мотивацијом да би на њему узели учешћа „разни деструктивни елементи, већином комунисти из Цетиња и других мјеста Зетске бановине, а нарочито из Среза барског као и неких села Среза цетињског, чија је намера да на овом збору изазову неред и претворе га у демонстрације против постојећег стања и безбедности и на тај начин промашио би се прави циљ избора и државни би интереси били угрожени“.⁴⁴

⁴² На конференцији су били комунистички претставници: др Нико Јерговић, адвокат (који је онда сматран као симпатизер Партије, осуђен на смрт као квислинг од Војног суда НОБЈ, 1945), и Војидар Радановић, адвокат; демократски: Милисав Добричанин, Митар Лазовић и Новак Милошевић, док су федералистички претставници били: Марко Шоћ и Петар Ломпар (исто).

⁴³ У материјалу о дубровачкој провали (ДА ФНРЈ, фонд М. Стојадиновића) погрешно стоји да је збор заказан за 21 новембар. Сви остали документи говоре да је тај збор заказан за 20 октобар (ДАЦ, архива Бошка Радановића, V 460; Зета, бр. 39 од 13 децембра 1935; исто, бр. 42 од 3 XI 1935).

⁴⁴ ДАЦ, архива Бошка Радановића, V 460.

И поред тога што су власти забрањивале одржавање збора, комунисти су и даље одржавали контакт с опозиционим првацима у Црној Гори, па је у току новембра у Цетињу одржано још неколико заједничких састанака, на којима федералисти нијесу учествовали. Два таква састанка одржана су у току исте године и у Подгорици.

Послије ових догађаја изведено је у току 1935 године још неколико значајних акција, међу којима се истичу демонстрације у Подгорици, одржане приликом доласка М. Стојадиновића. Ове демонстрације изведену су такође под паролама Народног фронта. Иако је том приликом било ухапшено око 50 учесника, демонстрације су успјеле и имале су великог одјека.

Осим јавних иступа, Комунистичка партија је користила и друга средства рада. Она је преко летака и илегалног листа Удар, који је почео да излази средином 1935 године, као и других, легалних листова, у првом реду преко Зете, указивала на повећану опасност од фашизма и позвала широке народне масе, а нарочито претставнике свих опозиционих странака, на сарадњу против фашистичке опасности.

Тако је Комунистичка партија у току цијеле 1935 показала велику активност у Црној Гори, а њена активност у Народном фронту заузимала је највидније мјесто. Народни фронт је у току 1935, и поред одбијања сарадње од стране федералистичких вођа и сметњи које му је правила полиција, достигао завидну масовност и чврстину коју послѣ тога ништа није могло разбити.

У почетку 1936 године Комунистичку партију у Црној Гори задесио је тежак ударац. У марту је почела велика провала у партиским организацијама у Црној Гори. За вријеме од три мјесеца, колико је провала трајала, похапшено је преко 300 комуниста, док је око 50 комуниста емигрирало или прешло у илегалство. Ухапшени комунисти су одвођени у Дубровник и Сарајево, гдје су били подвргнути страховитим мучењима. Некима је био живот у опасности па се десило да буду пренесени у болницу. Одвођење похапшених Црногораца ван Црне Горе евоцирало је код народа успомену на аустријску окупацију, када су црногорски родољуби били одвођени истим путем у злогласне логоре Мамулу, Шпањолу и др.

Чим се у Црној Гори сазнало за поступак полиције према ухапшенима, у народу је настало велико огорчење. Сви политички извјештаји са терена који су стизали Банској управи у Цетињу говорили су о том народном огорчењу и упозоравали

на опасност.⁴⁵ Већ 6 марта у Вирпазару је дошло до демонстрација на којима је узело учешћа око 400 људи.⁴⁶ Непохапшени чланови Покрајинског комитета, на састанку у Сеоцима у Црмници, који је одржан 12 марта,⁴⁷ одлучили су да се 16 марта организују протестне демонстрације у више мјеста Црне Горе. Тога дана (16 III) изведене су врло успјешне демонстрације у Колашину. Мјесни комитет је спровео агитацију по околним селима и под паролама: „Против друге интернације Црногораца“, „Против нових Мамула и Шпањола“, успио да окупи велики број демонстраната. Демонстрације су отпочеле говором Радоша Машковића. Он је истакао методе којима се служи Стојадиновићева влада и њена полиција према црногорском становништву. Он је потсјетио присутне на интернацију Црногораца од стране Аустро-Угарске 1916 и упоређивао је Дубровник с мучилиштима Мамуле и Шпањоле. Говорник је апеловао на понос Црногораца и указао да славне слободарске традиције не би требало прљати.

Он је на крају позвао учеснике збора на беспопштедну борбу за заштиту њихове дјеце, за одбрану слободарских традиција и свега онога што је Црногорце у очима свијета учинило познатим народом. Жандармерија, која се почела прикупљати чим је говор почео, покушала је да интервенише, али су демонстранти око говорника направили „живи зид“ од својих тијела и тако је спријечили. Пошто је говор завршен, демонстранти су три пута обишли Колашин и неколико пута прошли његовим улицама. Док су се демонстранти кретали по улицама, са прозора кућа су се такође чуле пароле и повици протеста. Када је ситуација већ била критична, тј. када је запријетила опасност да ће жандарми пуцати у масу, онда је Мјесни комитет, преко људи одређених за везу, наредио да се демонстранти разиђу кућама. Након два сата демонстрирања улице су биле празне. Послије тога полиција је извршила хапшења. Похапшен је велики број људи, а међу њима и комплетан Мјесни комитет.⁴⁸

Пројектовани збор на Цетињу онемогућила је полиција пошто је блокирала путеве.⁴⁹

⁴⁵ ДА ФНРЈ, фонд М. Стојадиновића, Извјештај бана Зетске бановине М. Сочице претседнику кр. владе М. Стојадиновићу (поводом Белведерског догађаја).

⁴⁶ Гојко Вукмановић, Неколико акција комуниста у Црмници (1932—1937) Историски записи, књ. XV, 1959, 204—225.

⁴⁷ Нико С. Мартиновић, Масовна политичка хапшења у Црној Гори и Белведерски догађај 1936 године, Историски записи, књ. IX, 1953, 139—152.

⁴⁸ Податак из несрећеног рукописа Љуба Анђелића.

⁴⁹ Збор на Цетињу требало је уствари да буде поход Црмничана, јер је из Црмнице била кренула маса људи која се кретала у два правца. Једна група кренула је преко Обзovice, а друга преко Љуботиња и Цеклина. По Нику С. Мартиновићу, збор је требало да се одржи 16 марта, док у бановом извјештају стоји да се догађај десио у току априла.

Послије тога је Покрајински комитет одлучио да се о поступку полиције према ухапшеним комунистима обавијести сва родољубива јавност. С тим је упозната и црногорска интелигенција у Београду, која је 20 јуна издала свој Меморандум и упутила га краљевским намјесницима, претсједнику и члановима краљевске владе. Меморандум су потписала 22 претставника разних опозиционих странака (14 демократа, 4 федералиста, 2 радикала и 2 комуниста). У њему се, између осталог, каже: „Последњих месеци Црна Гора је постала поприште изванредних мера управних власти: настала су хапшења, прогањања и крвопролића која својим обухватом и својим размерама збуњују народ у Црној Гори и до темеља потресају његову грађанску свест.

Прва хапшења и прогони под видом комунизма почела су у варошима, па се затим прешло и на села. Резултат тих мера у народу био је тај да су људи почели да узмичу испред власти у шуму и емиграцију. Тако смо се опет обрели пред одметништвом и пред емиграцијом. И једно и друго бекство није дошло што су ти елементи измакли испред власти да дигну оружје на државу, већ су побегли из страха од физичког злостављања у политичким притворима.

Ако је наша земља правна држава, ако су у њој грађанска права за сваког подједнака, као што то уверавају највиши претставници земље у својим изјавама, зашто се онда према црногорским сељацима и радницима предузимају изузетне, драконске мере, не због кривица, већ због њихових политичких уверења. ⁵⁰

У Меморандуму се захтијева:

1) Да се престане са сумњичењем и хапшењима невиних лица, а нарочито да се престане са хапшењем нашег сељака, чији је патриотизам мање у сумњи од оних који га прогањају.

2) Да се осумњичени и окривљени не држе по полицијским притворима, противно законским прописима, и да се престане са њиховим дивљачким пребијањем и мрцварењем.

3) Да се о вршеном мучењу над лицима лишеним слободе спроведе најенергичнија истрага и кривци по закону казне.

4) Да се Црногорци не одводе из Црне Горе ради полицијског извиђања, као што је то било за вријеме Аустро-Угарске, већ да се то извиђање обавља у Црној Гори, па уколико закон тражи, да се директно из Црне Горе спроводе Државном суду за заштиту државе.

5) Да се војна сила не употребљава ради полицијских мера или појачања службе финансијске контроле.

6) Да се студентима из Црне Горе признају равноправно, као и њиховим друговима из других крајева, како права на одла-

⁵⁰ Архив ЦК. IV 2—1 (36).

гање рока до завршетка студија, тј. до 27 године, тако и право служења ђачког рока.

7) Да се омогући трговина са јавним радовима на штету државе и сиромашног сеоског радништва.

8) Да се онемогуће полициска прогањања и кажњавања исправних и поштених грађана због њиховог политичког уверења.⁵¹

Покрајински комитет донио је одлуку да се у знак протеста против незаконитог поступка над ухапшеним комунистима, као и против даљег њиховог хапшења, организује један масовни протестни збор у Цетињу. У том циљу је упућен позив црногорским претставницима опозиције, који су се налазили у Београду, да помогну извођење акције.⁵² Позиву се одазвао Стојан Шпадијер, народни посланик на листи Удружене опозиције, претставник радикалске групе Аце Станојевића, који је том приликом дошао у Црну Гору. Покрајински комитет је ступио у контакт са федералистима и другим претставницима опозиционих странака који су се налазили у Црној Гори. Том приликом је формиран Иницијативни одбор за протестни збор, састављен од комуниста и претставника опозиционих странака. За претседника Иницијативног одбора био је изабран Петар Пламенац, а за секретара Блажо Јовановић. Иницијативни одбор је требало да преузме организацију на терену око одржавања збора, да пријави збор властима и да изда проглас. Одлучено је да се збор одржи у петак 26 јуна, када је у Цетињу био пазарни дан, па је послје тога издат проглас народу Црне Горе и Приморја.⁵³ У прогласу се истиче насиље које влада Стојадиновића спроводи у свим крајевима Југославије, а нарочито у Црној Гори и Приморју. У прогласу се позива народ да ступи у јединствени фронт и да спроведе енергичну борбу против реакционог режима и његовог терора, а за демократску владавину народа и његов бољи живот, за равноправност Црне Горе и др. Позив је упућен свим присталицама демократије и народне слободе, свим антифашистичким и слободним елементима да се мобилишу и поведу борбу са захтјевом да се прекине са даљим хапшењима и премлаћивањима и да се пусте на слободу похапшени Црногорци и Приморјци, а ако су криви да им суде редовни судови у Црној Гори и Приморју; да се прекине са жандармериском хај-

⁵¹ Исто.

⁵² Према усменој изјави друга Блажа Јовановића, датој аутору ових редака 4 VI 1959. Јовановић је био тада члан ПК и са осталим члановима ПК — Николом Лекићем и Ристом Лекићем — руководио припремама и извођењем акције.

⁵³ Проглас је у цјелини објавио Нико С. Мартиновић, ц. д. 146—147. Другу Мартиновићу, када је писао поменути чланак, није била доступна грађа из фонда М. Стојадиновића, која се односи на Белведерски догађај. Данас је тај фонд отворен за употребу па смо у могућности да о Белведерском догађају дамо још неколико података.

ком по селима; да се укине диктаторски режим и његове фашистичке методе и да се врате народу демократска права и слободе.

Банска управа је била благовремено извијештена о покрету маса. Зато она 20 јуна актом пов. број 6203 обавјештава команданта Зетске дивизиске области у Цетињу о том покрету, уз напомену да су издата наређења свим подручним властима ради провјеравања да ли има каквог покрета у народу, и ако има да се спријечи свака акција.⁵⁴ Исто такво наређење, заведено под истим бројем, послато је команданту Зетског жандармериског пука, начелницима срезова, управнику полиције у Цетињу и комесару пограничне и паробродске полиције у Ријеци Црнојевића да се обрати најстрожа пажња на рад и кретање, свих познатих федералиста и комуниста, да се предузму потребне мјере за њихово сузбијање и да о свим сумњивим запажањима најжитије извјештавају.⁵⁵ Начелник среза Цетиње је 23 јуна издао посебно наређење да становници Среза цетињског на дан 26 јуна у петак и 27 јуна у суботу не смију ићи у пазарне дане на Цетиње и Ријеку Црнојевића.⁵⁶

Агитација за збор вршена је у Цетињском, Которском, Барском, Подгоричком и Даниловградском срезу. Одзив је био велики. Сазивачи збора су 22 јуна поднијели претставку Управи полиције на Цетињу, у којој се тражи одобрење да се одржи збор. Власти су се уплашиле од једног таквог збора на коме би дошао до изражаја народни револт и нерасположење, па су 24 јуна одговориле на претставку негативно, тј. забраниле збор. Управа полиције нашла је формалан разлог да поднесе претставка наводно не одговара прописима Закона о удруживањима, Управа полиције нашла је формалан разлог да поднесена претсједнику владе о том догађају пише да су власти имале податке да ће на збору доћи до манифестација „за промену постојећег правног поретка“

И поред забране збора од стране власти, покрајинско руководство Партије одлучило је да се наставе припреме и да се збор одржи. Иницијативни одбор је исписао објаве за збор и послао их појединим нахијама и племенима. У њима их обавјештава о одлуци да се иде на збор. У тим објавама се позивају сеоски одбори црногорске опозиције и сви Црногорци „да покрену и старо и младо, и мушко и женско, на велики народни поход на Цетиње, којему ће бити циљ да тражи од надлежних власти равноправност, правду и слободу“.⁵⁷

Ове објаве у којима се позива народ на збор као и леци писани на машини и умножени на шапирографу ра-

⁵⁴ ДА ФНРЈ, фонд М. Стојадиновића, цитиран је извјештај бана М. Сочице.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

⁵⁷ ДА ФНРЈ, фонд М. Стојадиновића, материјал о Белведерском догађају.

стурани су по селима и лијељени на видним мјестима. Ноћу између 25 и 26 јуна кренуле су прве поворке људи из правца Подгорице према Белведеру, гдје је било зборно мјесто за Љешанску и Ријечку Нахију. 26 јуна изјутра кренуо је народ из Црнице и осталих мјеста у истом правцу. Нешто прије 10 часова на прилазима Белведеру поворке су биле све веће и бројније. Демонстранти су носили транспаренте на којима су били исписани њихови захтјеви. Међу њима су се истицали: „Тражимо редовне судове да суде у Црној Гори свим политичким кривцима“; „Тражимо равноправност Црне Горе“; „Слободу ухапшеним борцима“; „Пред суд плачкаше и разбојнике“; „Живио савез радника и сељака“; „Живио Црногорски народни фронт“ и др. Демонстранти су имали своје редаре који су око лијеве руке носили траке на којима је било написано ЦНФС (Црногорски народни фронт слободе). У 10 часова демонстранти су се били окупили на Белведеру, спремни да пођу даље, према Цетињу. Али даље се није могло. Банска управа Зетске бановине била је ријешила да по сваку цијену онемогући одржавање збора у Цетињу, па су полиција, жандармерија и војска блокирале све прилазе према Цетињу.

Иницијативни одбор је послао једну делегацију од 12 чланова код бана да од њега тражи дозволу за одржавање збора на Цетињу. Пошто је тај покушај остао без резултата, одлучено је да се збор одржи на Белведеру, гдје се окупила маса народа од неколико хиљада људи, која је стрпљиво и дисциплиновано чекала резултате преговора с баном. Окупљеном народу говорили су: Мирко Вешовић, адвокат, претставник лијевог крила земљорадничке групе Драгољуба Јовановића, Стојан Шпадијер, претставник радикалне групе Аце Станојевића, и Богдан Ивановић, комуниста. Говорници су истакли да борба Црногораца неће престати све док се не удовољи народним захтјевима. На збору је прочитана резолуција,⁵⁸ у којој су били изложени сљедећи захтјеви: 1) обустава одвођења Црногораца у Дубровник и Сарајево и прекидање с мучењем и премлаћивањем одведених Црногораца; 2) тражимо да се ухапшени одмах предаду Окружном суду у Цетињу ради вођења истраге и суђења ако би били криви; 3) тражимо да се ставе под суд полицијски органи који су на звјерски начин мучили и премлаћивали одведене Црногорце; 4) уколико би се повратили испред терора одбјегли Црногорци, тражимо да се предаду редовном суду у Цетињу на исљеђење; 5) тражимо обуставу жандармериских хајки, као и изазивања сукоба и крвопролића по црногорским селима; 6) тражимо обуставу дивљачког премлаћивања по жандармериским станицама и политичким затворима по Црној Гори; 7) тражимо

⁵⁸ Исто. Полицијски препис за службену употребу. Захтјеви у резолуцији били су подијељени у три групе: 1—4, 5—7,8—13. Резолуцију је полиција пронашла у кући др Ива Јовићевића.

дозволу за легални рад у радничко-сељачким, спортским, културним и економским друштвима; да се скине забрана рада синдикатима у Цетињу и Подгорици, да се убрза признање статута за Цеклинске риболове, као и спортске клубове „Ловћен“ у Цетињу, „Будућност“ у Подгорици, радничко друштво „Абрашевић“ у Подгорици итд.; 8) тражимо ликвидацију шестојануарског режима и враћање народу демократских слобода, укидање Закона о заштити државе; тражимо слободу штампе, збора и договора, амнестију политичких криваца, слободне и тајне зборове, стављање под суд и кажњавање корупционаша и фашистичких насилника шестојануарског режима; 9) тражимо равноправност Црне Горе и бирање црногорске народне скупштине у Цетињу, која ће рјешавати о судбини црногорског народа; 10) тражимо враћање Црној Гори опљачканих репарација, отварање јавних радова као исушење Скадарског Језера, градњу путева, железница итд.; 11) тражимо укидање кулвка и снижење државних, бановинских и општинских намета, пореза, приреза и трошарине; поништење дугова радницима, сељацима, занатлијама, ситним трговцима, малим чиновницима и ситним кућевласницима; 12) тражимо повишење надница запосленим, а помоћ беспосленим и неспособним радницима и сељацима; 13) тражимо политику мира и хитни савез са Француском и Совјетском Русијом. — Пошто је прочитана резолуција, М. Вешовић је уиме Иницијативног одбора позвао присутне да се мирно разиђу кућама. После је тога учесници збора почели су да се разилазе пјевајући, весели због успјелог збора. Том приликом је неко из масе опалио један хитац из револвера, нашто су полиција, жандарми и војска, који су се налазили у приправном стању по околним брдима, отворили митраљеску и пушчану ватру на голоруки и незаштићени народ, којом приликом су убили 6 а теже и лакше ранили око 30 учесника.

Овај крвави догађај бадио је тешку оптужбу на ондашњи режим. Огорчење је захватило све напредне људе у земљи. Неки ондашњи листови, да би оправдали поступак власти, као и да би стишали буру народног негодовања, нетачно су обавијестили јавност о читавом догађају. То се односи у првом реду на београдску Самоправу, орган ЈРЗ, Зетски гласник и Слободну мисао, који су чак имали смјелости да пишу да су демонстранти напали на државне органе! Ови листови, као и полицијски извјештаји, приказују Белведерски догађај као поход црногорских сепаратиста, што је такође нетачно. У припремама су федералисти показали активност, али су иницијатори и организатори збора били комунисти, а учесници, осим комуниста и федералиста, још и претставници појединих група из Удружене опозиције, што је цијелој акцији дало народно-фронтовски карактер. После је објављивања таквих вијести у ондашњој штампи, Црногорски народни фронт је издао проглас црногорском народу у коме демантује писање наведених листо-

ва. У прогласу се протестује против злочиначког поступка власти. У њему се каже: „Браћо Црногорци и Црногорке, београдски властодршци пуцали су на Белведеру у голоруку црногорски народ који је тражио своја права и слободу. Фашистички насилници пуцали су на слогу Црногораца, на јединствени Народни фронт, који је дошао до изражаја на збору, да би тиме заплашили црногорски народ и спријечили његову даљу борбу и стварање Црногорског народног фронта. Властодршци нијесу презали од тога да мучки и неочекивано пролију потоке црногорске крви на Белведеру, јер они добро знају да је уједињењем Црногораца у један заједнички фронт одзвонило фашистичким насилницима у Црној Гори“.⁵⁹

Белведерске демонстрације су постигле свој циљ. Оне су приморале власти да престану са даљим хапшењем црногорских комуниста, а проливена народна крв дала је потстрек за чвршће и тјешће повезивање напредних снага у Црној Гори против реакције и злочиначких поступака ондашњих власти.

Комеморације белведерским жртвама одржаване су сваке године. На њима је узимало учешћа по неколико хиљада људи. Приликом одржавања комеморативних зборова држани су говори и ти зборови су увијек претварани у антирежимске демонстрације, којом приликом је долазило до изражаја народно јединство стварано упорним радом Партије у Народном фронту.

*

Масовни народни покрет који се све више ширио и јачао под руководством Комунистичке партије, задавао је озбиљне бриге државним органима. Зато они траже начина да онемогуће нову тактику комуниста — рад преко Народног фронта. Почетком јула 1936 Банска управа Зетске бановине израдила је детаљан план и упутства, која су имала 35 тачака, за сузбијање таквог начина комунистичке дјелатности и упутила га свим полицијским властима Зетске бановине.⁶⁰

У том упутству се између осталог каже:

„У програму нове тактике комуниста стоји стварање Фронта слободе, на шта се мора обратити нарочита пажња на односе између комуниста и крајњих левичара са другим опозиционим групама, били они на верској, племенској или сталешкој бази. Фронт народне слободе назива се понекад Антифашистички фронт, којем је сврха да окупи све елементе против фашизма,

⁵⁹ Архив ЦК, IV 5—1 (36). Препис докумената који се налази у Историском архиву ЦК СКЈ.

⁶⁰ Историски институт, фасцикла 205, Краљевска банка управа Зетске бановине — Цетиње, пов. бр. 5921, 7 II 1936.

против националних партија које се боре за државно и народно јединство и очување данашњег поретка у држави.

Мотрити и водити рачуна у коликом броју у варошима и селима омладина и жене узимају учешћа у овој акцији Фронта народне слободе, коме је циљ да постепено све слојеве народа припреми и оспособи за провођење комунистичке диктатуре. Обраћати пажњу са каквим тенденцијама и лозинкама овакви елементи долазе у додир са сеоским масама и настојати онемогућити такву њихову акцију. . .

У индустријским центрима обраћати пажњу на сваки покрет међу радницима и губавити поуздана лица у њихове редове, како би се могло путем обавештајне службе благовремено спречити покушај штрајка који су сада учестали а за које се има података да су диктовани од стране комуниста.

На народне скупове, конференције, сајмове, народне или црквене празнике и славе или годишњице важнијих догађаја, комеморација, обраћати нарочиту и смишљену пажњу како се не би изродиле у друге сврхе под утицајем и провокацијама деструктивних елемената, како се то више пута догодило те су завршени и са крвопролићем.

У новој тактици комунисти привидно отступају од досадашњег илегалног и подземног рада, своју акцију пренашају на тактику легалне борбе путем петиција широк маса народа са разним захтевима како економске тако и политичке или сталешке природе, при чему организују разна удружења или установе, а све у циљу да створе што јачи фронт незадовољника против власти и садањег поретка. Органи јавне безбедности требају имати то увек у виду и о сваком таквом покрету извештавати претпостављене власти. . .

Обраћати пажњу како у варошима тако и на селима да ли се скупљају какви потписи за привидне сврхе и испитивати из којих побуда се то чини. . .

Како комунисти по новој тактици намеравају да се појављују и на зборовима опозиције, не само у циљу да такви зборови испадну бројни већ да јачају акцију Фронта народне слободе, органи јавне безбедности дужни су да пазе на држање таквих елемената како за време трајања тако и после збора или конференције и о свим опажањима а нарочито њиховом додиру са сазивачима збора извештавати претпостављене власти.

Најстроже водити рачуна о свим појавама комунистичке акције и о начину њене манифестације на терену и настојати да се одмах сходним мерама парира њено штетно дејство.

Познато настојање комуниста да придобију омладину а особито школу за своје циљеве, органи јавне безбедности треба да то нарочито уоче и према томе тајно пазе, да ли омладина долази у додир са разорним елементима или са студентима склоним комунизму и да ли се међу омладином шири марксистичка

лектира или комунистичка пропаганда и у случају позитивних опажања о томе извештавати благовремено претпостављене власти и предузимати сходне мере да се томе злу учини крај и онемогући какав штетан утицај на омладину“

Овако исцрпни подаци и упутства од стране Банске управе јасно говоре да су власти биле у потпуности упознате с радом комуниста и њиховом новом тактиком. Но све те мјере које су се препоручивале полицијским властима нијесу могле да спријече и онемогуће народни покрет изражен у Народном фронту, који је предводила Комунистичка партија.

Као што се види из цитираних докумената, Партија је посвећивала пуну пажњу омладинском и женском покрету који су се развијали као дијелови општег Народног фронта. Нарочито је омладина узела активног учешћа у свим акцијама које су изведене на линији Народног фронта и показала да је она претстављала моћан фактор у борби против рата, фашизма и реакције. Средином 1936 омладина је била врло активна у припремама за Свјетски омладински конгрес за мир, који је одржан од 31 VIII до 7 IX 1936 у Женеви. У циљу припрема за конгрес омладина је образовала Припремни одбор састављен од омладинаца и пријатеља омладине. Овај одбор је издао проглас под насловом „Свим омладинцима и пријатељима омладине“, ⁶¹ у коме се ови позивају да се прикључе општој акцији омладине и да манифестују своју приврженост, напомињући да се мир у свијету може очувати само путем организованог отпора ратним изазивачима и заједничке подршке Друштву народа. После Женевског конгреса, цетињски Припремни одбор, састављен од 20 чланова омладинаца и припадника разних политичких партија, упутио је позив омладини и пријатељима омладине срезова Цетињског и Барског и свој омладини Црне Горе, укључујући ту и сва културна, спортска, пјевачка, планинарска и друга удружења, да се прикључе Припремном одбору и раде на оснивању мјесних одбора за спровођење одлука Свјетског омладинског конгреса у Женеви. ⁶² Омладина је своју активност наставила и у другим формама. То су најчешће биле приредбе и излети, које су већином организовали студенти. Таква врста акција била је значајна због зближавања студентске и средњошколске са радничком и сељачком омладином. Нарочито велику активност у том погледу показали су цетињски, подгорички, никшићки, колашински, берански и студенти других градова. Те приредбе и састанци били су уједно и политички иступи. Такви излети постали су временом традиционални и одржавани су нај-

⁶¹ Нико С. Мартиновић, Комунистички омладински покрет у Црној Гори, Историски записи, књ. XII, 1956, 207—228.

⁶² Документ је својина др Ника С. Мартиновића. Овај и још неколико докумената љубазно ми је уступио на употребу друг Мартиновић, на чему му се и овом приликом захваљујем.

чешће у љетњим мјесецима. Позната омладинска излетишта била су: Јеловица, Гановача, Лукавица, Ждребаоник, Ловћен, Кривошије и др. Осим традиционалних излетишта, приредбе су одржаване и у градовима и по селима. Тако су студенти поред свог рада на универзитету показивали велику активност и приликом доласка на љетње ферије. Велики број студената остајао је и дуже код својих кућа, јер нијесу имали материјалних могућности да стално живе у мјесту школовања, па су настављали своју активност и послје ферија. Популарисању Народног фронта много су допринијели цетињски студенти својим Усменим новинама, које су покренули крајем 1936. Они су око Усмених новина окупљали присталице Народног фронта. Сарадници су били, поред студената, и угледнији политички, културни и научни радници. Најчешћа предавања на Усменим новинама била су о рату и фашизму, о демократији, о Дану мира и другим актуелним питањима. Предавачи су били из разних мјеста: из Цетиња, Подгорице, Београда итд.

Осим наведеног рада, студенти су пружали помоћ и приликом значајних политичких иступа, нарочито приликом одржавања избора. Тада би они пружали помоћ у агитацији, издавали прогласе и друго. Тако је у новембру 1936, приликом одржавања општинских избора, Црногорска студентска омладина упутила проглас свом народу. Проглас су потписали 201 студент и 16 других политичких личности, као претставници опозиционих странака. У прогласу Црногорска студентска омладина позива све праве пријатеље слободе и демократије да се уједине у борби против режима диктатуре, против ЈРЗ, владе и уопште против фашизма, а за основна народна права и слободу. „Црногорска омладина и напредни синови Црне Горе — каже се у том прогласу — вјерни идеалима својих предака, који су знали увијек да се боре за слободу, чврсто везана за свој народ и његове патње, једнодушно продужује борбу, не штедећи ништа да оствари пуну народну слогу у борби против диктатуре.“⁶³

Првог децембра 1936 Црногорска омладина је у форми прогласа издала свој Манифест,⁶⁴ у коме је изнијела програм свог рада и политике. Тај програм се састојао у борби за демократију и националне слободе, у борби за суверенитет народа, за владу Народног фронта слободе у којој ће бити заступљене све демократске, антифашистичке и нефашистичке политичке групације, укључујући ту, наравно, и радничку класу. У свом програму Црногорска омладина се залаже за укидање октроисаног Устава и свих реакционарних закона, у првом реду Закона о заштити државе, за давање амнестије свим политичким и војним осуђеницима. У њему се подвлачи борба против фашизма и рата, за политику мира и сарадње са свим демократским и антифа-

⁶³ Архив ЦК, V 2в—18 (36).

⁶⁴ Н. С. Мартиновић, ц. д. 221.

шистичким земљама, у првом реду са Совјетским Савезом. Затим се тражи да се народу да могућност да се изјасни о својој судбини и о државном уређењу, да се распишу нови слободни избори, да се омогући тајно гласање, да се донесу економско-политички закони у корист радника и сељака, да се потпуно укину сељачки дугови и др. У Манифесту се Црногорска омладина залаже за побједу Народног фронта, јер је само уједињењем свих антифашистичких и нефашистичких снага у Народни фронт могућан пораз фашизма, побједа демократије, укидање националног утњетавања свих народа Југославије од стране „шачице београдске господе“.

Активност комуниста, опозиционих странака, омладине и уопште свих напредних људи у Народном фронту у току 1936 била је велика и разноврсна. У годишњем извјештају Начелства среза Цетиње за 1936 се каже: „Претставници опозиције из овог Среза, у жељи да парирају рад краљевске владе на санирању прилика у земљи, а нарочито да парирају рад владиних присталица на организацији своје странке (ЈРЗ — прим. Р. П.), искоришћавали су свечаности, разне скупове, помене и све друге случајеве код којих се свет скупља и изазивали нереде. У овој окцији присталицама опозиције, као погодан елеменат, највише су послужили студенти, недовршени ђаци и сеоска омладина, која је левичарски настројена. Ова сеоска омладина на челу са студентима и пропалим ђацима није мировала, већ је у свакој прилици роварила против данашњег стања. Растуране су разне левичарске књиге, брошуре, леци, писма, све у намери да изазивају нерасположење код народа против владе и неред за промену правног поретка у земљи.“⁶⁵ Власти су биле немоћне да спријече организоване народнофронтовске акције. Колики је то проблем за њих био може се видјети из поменутог извјештаја, гдје пише: „Највећа је тешкоћа за власти што су се данас сврстали у један табор: комунисти, републиканци, бивши федералисти, бивши демократи и сви слободоумни људи, па је тешко издвојити једне од других. Сви се они заједно друже, сви заједно политички раде, али ко је од њих прави и убеђени комуниста то је тешко утврдити.“⁶⁶

Комунистичка активност у Народном фронту настављена је у току наредних година. Она ће бити нарочито појачана последије доласка Јосипа Броза Тита за генералног секретара КПЈ, односно последије организационог и политичког сређивања и јачања Партије. Тако је Комунистичка партија стварала Народни фронт окупљајући широке народне масе и све напредне снаге у борбу за демократска права и слободе, у борбу за рјешење

⁶⁵ Архив ЦК. V 1—5 (37), Начелство среза Цетиње, пов. бр. 612 од 12 IV 1937.

⁶⁶ Исто.

економских, социјалних и других актуелних питања и у борбу против фашизације земље и фашистичке агресије која је избијањем Другог свјетског рата све више угрожавала безбједност Југославије. Резултат такве политике КПЈ у Народном фронту био је у томе да је Партија у судбоносним тренуцима увијек имала широке народне масе уз себе. Таквом политиком Партија је успјела да припреми те масе за одбрану земље и за побједу Народне револуције, у којој су оне коначно оствариле своја права за која су се бориле у предратном периоду.